

İbn Hazm'ın Arz Meselesine Yaklaşımı -Hanefîlerin Yaklaşımıyla Mukayeseli Bir İnceleme-

“İbn Hazm’s Approach
to the Issue of ‘Ard -A
Comparative Study with
the Approach of
Hanafis-”

Kadir SEKMEN*

Abstract: Hadiths have been presented to many criteria such as the Qur’ân, sunnah and reason since the period of the companions. There were scholars from the different periods who used these criteria as well as those who opposed them. Especially Hanafis (leaving the mashour/re-owned and mutawatir/concurrent khabars/reports) evaluated the khabar wahids/solitary reports by presenting them to such criteria and developed a system based on these criteria. The first reaction to the Hanafis’ evaluation of the hadiths by presenting them with certain criteria came from the Ahl al-hadith. The negative approach to the submission of hadiths to these criteria continued with Imam Shafî (d. 204/820) and reached Ibn Hazm (d. 456/1064). In this article, the approaches of the Zahirites to the method of ard will be examined in comparison with those of the Hanafis, in particular, Ibn Hazm, on of the most prominent scholars of the Zahirîyya School, which is the continuation of the Ahl al-hadith.

Citation: Kadir Sekmen, “İbn Hazm’ın Arz Meselesine Yaklaşımı -Hanefîlerin Yaklaşımıyla Mukayeseli Bir İnceleme-” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XX/1, 2022, pp. 85-108.

Keywords: Hadith, ‘Ard, Ibn Hazm, Zahirism, Hanafis.

I. Giriş

Kur’an müslümanlara ve insanlığa İslâm’ın teorik anlatımını sunarken; Allah Resûlû (s.a.s.) bu teoriyi vahyin kontrolünde pratiğe yansıtarak İslâm’ın nasıl yaşanılacağını, diğer bir ifadeyle “İslâmî hayat modelini” ortaya koymuştur. Bu sebeple müslümanların İslâm’ı doğru bir şekilde yaşayabilmelerinin yolu, Kur’an’ın en güzel bir örnek olarak tanıttığı,¹ “Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin”² diyerek tavsif ettiği ve birçok kez kendisine itaat edilmesini ve tâbi olunmasını emrettiği³ Hz. Peygamber’den geçmektedir. Peygamber’in İslâm’ın yaşanabilmesindeki bu otoritesi, ondan gelen hadislere yoğun olarak başvurmayı gerektirmektedir. Bunun bilincinde olan müslümanlar da hadislere sıklıkla başvurmuşlardır. Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî gibi mezheplere ait fıkıh kitaplarına şöyle bir göz atıldığında bu durum kolaylıkla anlaşılacaktır. Hadislerin müslümanlar nezdindeki bu önemli konumuna rağmen amel

* Doktora, Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Hadis, İSTANBUL,
k.sekmen69@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8685-8777

Geliş: 04.02.2022

Yayın: 30.06.2022

¹ el-Ahzâb (33), 21.

² el-Kalem (68), 4.

³ Âl-i İmrân (3), 31, 32, 132; en-Nisâ (4), 59, 64, 80; el-Mâide (5), 92; el-Enfâl (8), 20, 46; en-Nûr (24), 51; Muhammed (47), 33.

noktasında rivayet edilen her hadise itibar edilmediği ve edilemeyeceği ehline malumdur. Bu minvalde uydurma bir hadisin ahkâm konularında herhangi bir delil değeri olmadığını söylemeye bile gerek yoktur. Zayıf olan bir hadise ise hiçbir konuda amel edilemeyeceğine ya da bazı şartlarla amel edilebileceğine yönelik yaklaşımlar olabilmektedir.⁴ Yine senedi sahih olan her hadisle amel edilemeyeceği veya bazı şartları taşıdığına amel etmeye elverişli hale gelebileceğini söyleyenlerin yanı sıra senedi sahih bir hadisle mutlak olarak amel edilmesi gerektiğini ifade edenler de olmuştur.

Aslında hadislerin, İslâm tarihinin başından itibaren kullanım sıklıkları zaman ve zemine göre değişiklik gösteren Kur'an'a, sünnete, tarihi gerçekliğe, akla, müşahadeye, umûmü'l-belvâya vb. arz edildiği bilinmektedir.⁵ Ancak söz konusu arz işlemlerine karşı çıkanlar da yok değildir. Bu makalede bir hadisin senedinin sahih olmasını kendisiyle amel etmek için yeterli görmeyen, bu sebeple senedi sahih bir hadisle amel edebilmek için ilgili hadisin belli kriterlere muhalif olmamasına yönelik "arz yöntemi" diyebileceğimiz bir sistem geliştiren ve hadisleri belli kriterlere arz etmekle temeyyüz eden Ehl-i re'y olarak da isimlendirilmiş bir ekol olan Hanefiler ile bunlara ilk etapta cephe alan Ehl-i hadisin söz konusu tepkisinin tezahür ettiği kişilerden biri olan ve senedi sahih olarak gelen bir hadisin herhangi bir kriterle arz edilmesine tamamen karşı çıkan Zâhiriyye Mezhebî'nin önde gelen âlimlerinden İbn Hazm'ın yaklaşımları mukayeseli olarak incelenecektir. Konu sunulurken arz yönteminin niçin ve nasıl yapıldığının, ne tür kriterlerin uygulandığının, hangi delillere başvurulmuş meşruiyet kazandırıldığına anlaşılması için her bir meselede önce Hanefilerin yaklaşımı aktarılacak, ardından İbn Hazm'ın yaklaşımına yer verilecektir. Böylece İbn Hazm'ın kime, neden, hangi açılardan eleştiri yönelttiğinin daha kolay anlaşılması hedeflenmektedir. Onun arz yöntemine yaklaşımına ve bu yöntem üzerinden Hanefilere yönelttiği eleştirilere geçmeden önce meselenin iyi anlaşılması için Hanefilerin arz metodunu ve İbn Hazm'ın hadislere yönelik genel ilmi tavrını ortaya koymak gerekmektedir.

⁴ Salahattin Polat, "Zayıf Hadislerle Amel", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 97-107.

⁵ Sahâbîlerin bazı hadisleri Kur'an, sünnet ve akıl gibi kriterlere arz ettiklerine dair örnekler için bk. Misfir b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Hadis'te Metin Tenkidi Metodları*, çev. İlyas Çelebi v. dğr. (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 54-95. Sahâbe sonrasında muhaddisler ile fakihlerin de hadisleri çeşitli kriterlere arz ettiklerine dair bk. a. mlf., *Hadis'te Metin Tenkidi Metodları*, 102-410. Dümeynî'nin mezkûr kitabındaki muhaddislerin hadisleri bazı kriterlere arz ettikleriyle ilgili bölüme (a. mlf., *Hadis'te Metin Tenkidi Metodları*, 102-195) bakıldığında, verilen örneklerin tamamına yakınının İbn Hazm sonrasında ortaya çıkan mevzûât kitaplarında yer aldığı görülecektir. Dolayısıyla muhaddislerin arz kriterlerini genellikle senedi sahih olmayan rivayetlere uyguladıkları söylenebilir. Mevzûât alanında yazdığı kitabını sünnete arz kriteri üzerine temellendiren bir muhaddis olan Cûzekânî'nin (v. 543/1148) de söz konusu kriteri senedi sahih olmayan rivayetlere uygulaması (Kadir Sekmen, "Mevzûât Literatürünün Doğuşu -Cûzekânî Örneği-" (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 144-145) bu bağlamda kayda değerdir.

II.Hanefîlerin Arz Yöntemine Kısa Bir Bakış

Ebû Hanîfe'den (v. 150/767) başlayarak Ebû Yûsuf (v. 182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî (v. 189/805) ile devam eden bir anlayışla Hanefî mezhep imamları hadisleri belli kriterlere arz etmişlerdir. İsa b. Ebân (v. 221/836), Ebu'l-Hasan el-Kerhî (v. 340/952) ve Cessâs (v. 370/981) gibi sonraki Hanefî usulcüler, mezhep imamlarının yaklaşımları üzerinden Hanefîlerin hadislere arz ettikleri kriterleri tespit etmişlerdir. Debûsî (v. 430/1039), Serahsî (v. 483/1090) ve Pezdevî (v. 482/1089) ile Hanefîlerin hadislere yaklaşırken kullandıkları kriterler sistematik bir şekilde sunulmuştur.⁶ Sistematikleşmiş Hanefî usul eserleri üzerinden bu kriterlerin neler olduğuna kısaca değinmek, ileride mukayeseli bir şekilde sunulacak olan Hanefîler ile İbn Hazm'ın yaklaşımlarını anlamak için gereklidir.

Hanefîler meşhur⁷ ve mütevâtir yolla gelen hadisleri arza konu yapmamışlardır. Onların hadislere yönelik eleştirileri haber-i vâhid olarak nakledilenlerle ilgilidir.⁸ Ayrıca Hanefîler arz yöntemini senedi sahih olan hadislere uygulamışlardır. Zira senedi sahih olmayan bir hadisin başka delillere arz edilmesi abesle iştigal telakki edilmiştir.⁹ Bu minvalde Hanefîlerin haber-i vâhidlere dair eleştirilerinin, sûreten/şekli/zâhirî intikâ ve mânevî/bâtınî inkitâ olmak üzere ikiye ayrıldığından bahsedilebilir. İlk inkitâ çeşidi senedlerde görülen kopukluklarla yani mürsel haberlerle¹⁰ ilgilidir. Bundan dolayı bu

⁶ Mehmet Özşenel, *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2019), 19-79.

⁷ Hanefîlere göre meşhur hadis, ilk nesilde âhâd olsa da sonraki iki nesilde yaygınlık kazanmış haberdır. Onlara göre meşhur hadisin âyeti tahsis etmesi, nassa ziyadede bulunması ve nassa neshetmesi mümkündür. Bu bağlamda Hanefîlerin meşhur hadisi mütevâtir gibi değerlendirip kesin bilgi ifade eden bir haber çeşidi olarak gördüklerinden bahsedilmiştir (Mutlu Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 198, 202). Ancak Hanefîler her ne kadar meşhuru mütevâtir gibi görmeseler de işlev noktasında bu iki haber çeşidini aynı saydıklarını söylemek (İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 141-152) daha doğrudur.

⁸ Hanefîler hadisi râvîlerin sayısı bakımından mütevâtir, meşhur ve haber-i vâhid olmak üzere üçe ayırmaktadırlar. Onların bu üç kategoriye yaklaşımları için bk. Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi*, 79, 83 (228. dipnot), 87-91, 93-98.

⁹ Özşenel, *Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*, 54; Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi*, 143-151.

¹⁰ Hadisçilere göre tâbiûndan birinin "Allah Resûlü buyurdu ki" (kâle Resûlullah) dediği hadis mürsel iken; Hanefîlerde senedi munkatî olan her hadis mürseldir. İlk üç neslin mürsel olarak naklettiği haberler Hanefîlere göre hüccettir. İlk üç nesilden sonrakilerin mürsellerinde mezhep içinde bazı ihtilaflar olsa da genel olarak bu nesilden sonrakilerden âdil ve güvenilir olan kişilerin mürselleri hüccet kabul edilmiştir. Ancak Hanefîlere göre normal bir âhâd haberden daha kuvvetli olduğu anlaşılan mürsel -ki hadisçilere göre zayıf kategorisinde değerlendirilen mürsel, İsa b. Ebân'a göre, müsnedden daha kuvvetlidir- haberlerle nesih caiz değildir. Bk. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: y.y., 2. Basım, 1414/1994), 3/145-146; Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlû's-Serahsî*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Haydarabad: Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'l-Osmâmiyye, 1414/1993), I, 359-364;

makalenin konusu dışında kalmaktadır. İkinci inkitâ çeşidi ise haber-i vâhidin başka bir delile teâruz etmesi ve râvinin halindeki eksiklikten/kusurdan meydana gelen¹¹ inkitâ olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu çeşidin ikinci kısmı da bu makalenin konusu dışındadır. Binaenaleyh aşağıda Hanefilerin haber-i vâhidi eleştirirken öne sürdükleri inkitâ çeşitlerinden manevî inkitânın birinci kısmı olan teâruz bahsi üzerinde durulacaktır.

Hanefiler muâraza sebebiyle inkitâ bahsinde haber-i vâhidi genel olarak dört delile arz ederek eleştirmişlerdir.¹² Bunlar sırasıyla 1-Haberin Kur'an'a muhalif olması, 2-Hz. Peygamber'den tevâtür, istifâza (şöhret) ve icmâ yoluyla gelen maruf/sabit/meşhur sünnete muhalif olması, 3-Umûmü'l-belvâda hadisin şâz, yani amel edilebilmesi için herkesin bilmeye ihtiyaç duyduğu bir konuda hadisin garîb/tek olarak gelmesi, 4-Sahâbilerin aralarında ihtilaf çıkan konuyla ilgili bu hadisle ihticâc etmemiş olmaları.¹³ Hanefilere göre haber-i vâhid olarak nakledilen bir hadisin yukarıda zikredilen dört kriterden birine muâriz olması, o hadisin mensuh, hatalı veya müevvel olduğu yahut amel edilmeye münasip olmadığı veya aslı olmadığı anlamına gelmektedir.¹⁴ Bundan dolayı şimdiden belirtilmesi gereken önemli bir husus, Hanefilerin söz konusu kriterlere arz ettikleri her hadisi uydurma addettikleri gibi bir yanlışla kapılmamaktır. Zira az önce de ifade edildiği gibi bu kriterlere arz edilen bir hadis Hanefilere göre doğrudan uydurma sayılmayıp farklı ihtimallere hamledilebilmektedir.¹⁵

III. İbn Hazm'ın Hadislere Yaklaşımına Dair Birkaç Not

Önceleri Mâlikî ve Şâfîî fıkhiyla ilgilendiği ifade edilen İbn Hazm, sonradan

Ali b. Muhammed el-Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, nşr. Said Bektaş (Medine: Dâru's-Sirâc, 2. Basım, 1437/2016), 390-393; Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 197-206.

- ¹¹ Râvinin halindeki eksiklikten/kusurdan kaynaklanan inkitâyâ dair detaylı bilgi için bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 370-374; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 402-407.
- ¹² Haber-i vâhidin reddedilme sebepleri arasında Hanefilerin benimsediği ve İsa b. Ebân'ın maddeleştirerek zikrettiği dört kriterde değinen Cessâs (Cessâs, *el-Fusûl*, 3/113), bunlara beşinci olarak "aklın hükümlerinin gerektirdiklerine muhalif olması"nı eklemiştir (a. mlf., *el-Fusûl*, 3/121-122). Ancak iş bu akla aykırılık kriteri sonraki Hanefî usûl kitaplarında ele alınmamıştır (Özşenel, *Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*, 42). Hanefilerin haber-i vâhidi değerlendirme sistemleri içerisinde şâz kalmasından dolayı bu kriter üzerinde durulmayacaktır. Bununla birlikte re'yi sıkça kullandıkları için eleştirilen Hanefîlerin akla arz kriterine meylectmemeleri üzerine ayrıca düşünülmalıdır.
- ¹³ Dört kriterin nasıl uygulandığını detaylı şekilde görmek için bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 364-370; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 394-402. Ayrıca bk. Özşenel, *Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*, 49-50, 63-66, 72, 74-75. Bunlara selefî icmâna arz, akla arz ve râvinin rivayetine muhalif davranması gibi üç kriter daha eklenebilirse de (İlgili üç kriterin değerlendirmesine dair bk. Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi*, 247-252, 252-255, 255-264) genel olarak yukarıda zikredilen dört kriterle yoğunlaştığı için bu çalışma söz konusu dört kriter üzerinden ilerlemektedir.
- ¹⁴ İlgili yargılara dair bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 368-369.
- ¹⁵ Hanefilerin haber-i vâhidlere uyguladıkları tenkit kriterlerine dair detaylı bilgi için bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 359-374; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 390-407.

Zâhiriyye Mezhebi'ne intisap etmiştir. En nihayetinde bir mukallid olmanın¹⁶ ötesine geçip müctehid olduğu belirtilmiştir. İbn Hazm'ın mevcut zâhirîliği bir mezhep müntesipliğinden ziyade bir yaklaşım tarzıdır. Benimsediği yaklaşım çerçevesinde önceki âlimlere -özellikle mezhep imamlarına- çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Onun keskin eleştirilerinden Zâhirîler bile nasibini almıştır.¹⁷ Zamanında Mâlikîlerin yoğun olduğu bir bölge olan Endülüs'te bulunan İbn Hazm, başta İmam Mâlik (v. 179/795) ve Ebû Hanîfe'nin temsil ettiği re'y ve kıyasa karşı çıkmıştır.¹⁸ Özellikle Ebû Hanîfe'yi re'y kapısını açıp kıyasa Hz. Peygamber'in hadislerine itiraz edenler arasında sayması dikkat çekmektedir.¹⁹ Dinin sadece vahiyden alınacağını ifade eden İbn Hazm'ın, re'yi kabul etmeyi yeni bir şeriat koymak veya şeriatı iptal etmek olarak telakki etmesi, re'ye ve batıl saydığı kıyasa karşıtlığının şiddetini göstermektedir.²⁰

Dinin sadece Kur'an ve sabit sünnetten ibaret olduğunu benimseyen İbn Hazm'a göre, söz konusu sünnetler icmâ yoluyla nakledilmesi, bir topluluğun rivayet etmesi ve "güvenilir bir kişinin muttasıl aktarımı"²¹ olmak üzere üç şekilde nakledilir.²² O, isnadın muttasıl olmasını hadislerin sıhhatinin vazgeçilmez şartı kabul etmiştir. Bu kabul onun mürsel hadisi²³ delil kabul eden

¹⁶ İbn Hazm'ın -Hz. Peygamber dışında- sahâbe dâhil olmak üzere herhangi birini taklide, özellikle de mezhep imamlarını taklide karşı çıktığına dair bk. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 2. Basım, 1403/1983), I, 99; *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, nşr. Abdülğaffâr Süleyman el-Bündârî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003), I, 85, 88. Ayrıca bk. H. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), XX, 48-49.

¹⁷ İbn Hazm'ın sünnet bağlamında mezheplere yönelik eleştirine dair bk. Adem Tuncer, "İbn Hazm'ın Sünnet Anlayışı" (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 64-76.

¹⁸ Apaydın, "İbn Hazm", XX, 41-42.

¹⁹ İbn Hazm'ın Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerine ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Zira iki çalışmada İbn Hazm'ın Ebû Hanîfe'ye nispet ettiği bazı görüşlerde hata ettiği tespit edilmiştir. İlgili çalışmalar için bk. Hülya Akman, "İbn Hazm'ın el-Muhalla Adlı Eserinde Ebu Hanîfe'ye Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki (İbadetler Örneği)" (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Canan Kösetürk, "İbn Hazm'ın el-Muhallâ Adlı Eserinde Ebu Hanîfe'ye Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki (Aile Hukuku Örneği)" (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

²⁰ Apaydın, "İbn Hazm", XX, 47. İbn Hazm'ın kıyasın tamamını batıl saydığına dair bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 271; IX, 177. İbn Hazm'ın Kur'an ve sünnet dururken kıyasa yönelenlere karşı şiddetli eleştirilerine dair bk. İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 101-103; VIII, 2-76. İbn Hazm'ın kıyası kullanmalarından dolayı Hanefîlere yönelttiği eleştirilere dair bk. Muhammet Ali Acar, "İbn Hazm'ın Hanefîlere Yönelik Kıyas Eleştirisi" (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

²¹ İbn Hazm'a göre mürsel/kopuk senedle gelen, râvisi meçhul veya mecrûh olan hadis, mutlaka batıl ve mevzûdur (İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 136). Dolayısıyla İbn Hazm'ın senedi zayıf bir hadis merdud addettiği ve herhangi bir şekilde delil olarak kabul etmediği söylenebilir.

²² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 72.

²³ İbn Hazm mürsel hadisi "râvilerinden biri ile Peygamber (s.a.s.) arasında bir veya daha fazla râvinin düştüğü hadis" diyerek tanımlamaktadır (İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 2). Dolayısıyla o mürsel derken ifadenin hadis usulündeki dar anlamını değil, fıkıh usulündeki geniş manasını

Hanefiler ile Mâlikîleri eleştirmesine neden olmuştur.²⁴ Genel olarak kabul edildiğine vurgu yaptığı haber-i vâhid ona göre kıyas ve re'y ile terkedilemez. Ancak başka bir nasla neshi ve tahsisî vuku bulmuşsa veya söz konusu haber kendilerine ulaşmamışsa terkedilir.²⁵ Tamamının vahiy olduğunu kabul ettiği sünnetin²⁶ Kur'an âyetini neshedebileceği görüşünde olan İbn Hazm'ın, sünnetin âhâd veya tevâtür yoluyla aktarılması arasında fark gözetmemesi,²⁷ onun âhâd habere verdiği önemi ortaya koymaktadır. Hatta ona göre mütevâtîr²⁸ veya âhâd yolla olması fark etmeksizin Hz. Peygamber'in sahih yolla sabit olan sözlerini kabul etmek dinin gereğidir.²⁹ Bunları reddetmek ise kişiyi Müslümanlıktan çıkarır.³⁰ Kaynakları aynı olduğundan dolayı Kur'an ile sahih hadisin kendi içlerinde teâruz edeceğini ve birbirlerine karşı müteâruz olacağını kabul etmez.³¹ Ona göre teâruz durumunda iki delil arasında tahsis, takyid veya istisna söz konusudur. Görünüşte birbirine zıt olan bu delillerin biri terkedilmeyip ikisiyle de amel edilmelidir.³² Bu durumlar İbn Hazm'ın haber-i vâhid yaklaşımını anlamak için kritik öneme sahiptir.³³

kastetmektedir. Yani ona göre senesinde inkitâ olan (munkatı) her hadis mürseldir. Binaenaleyh İbn Hazm'ın mürsel hadise yüklediği mananın Hanefilerinkiyile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Farklılaşmaları nokta ise Hanefilerin mürsel hadisi genel olarak kabul ederken (10. dipnota bakınız); İbn Hazm'ın mutlak olarak reddetmesidir.

²⁴ Ünal, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), XX, 58. İbn Hazm'ın mürsel hadisi makbul saymadığına, hüccet kabul etmediğine ve mürseli kabul eden Hanefiler ile Mâlikîlere yönelik eleştirilerine dair bk. İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 2-6.

²⁵ Apaydın, "İbn Hazm", XX, 43.

²⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 98, 100.

²⁷ Apaydın, "İbn Hazm", XX, 44; Ünal, İbn Hazm", XX, 58; Mehmet Özbay, "İbn Hazm'ın Nesh Anlayışı" (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 96-97. Âhâd yolla gelen sünnetin Kur'an'ı neshedecek kuvvette olmadığını kabul eden Hanefiler, sünnetin ancak meşhur veya mütevâtîr olması durumunda bir âyeti neshedebileceğinin imkân dâhilinde olduğu üzerinde durmaktadırlar.

²⁸ İbn Hazm mütevâtîr haberi "Peygamber'e (s.a.s.) ulaşana kadar yeterli seviyedeki bir topluluğun (kâffe) yeterli seviyedeki bir topluluktan naklettikleridir" şeklinde tarif etmektedir (İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 104). Tarifteki yeterli seviyedeki topluluğun sayısını belirlemeye çalışanları ise eleştirmektedir (a. mlf., *el-İhkâm*, I, 104-107). Nihayetinde ona göre bir haberin mütevâtîrliği için râvi sayısının en az iki olması yeterlidir. Ancak İbn Hazm bu iki râvinin bir araya gelmediklerinin, hilekâr olmadıklarının, verdikleri haberden bir çıkarlarının veya çekincelerinin olmadığını, birbirilerini tanımadıklarının kesin olarak bilinmesi gibi şartlar öne sürmektedir. Bk. a. mlf., *el-İhkâm*, I, 107.

²⁹ İbn Hazm'a göre sika râvilerin naklettiği haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiğine ve ameli gerektirdiğine dair bk. İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 99, 108-115, 121, 124-128. Ayrıca bk. Ünal, İbn Hazm", XX, 58.

³⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), XX, 55.

³¹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 100.

³² Ünal, "İbn Hazm", XX, 58.

³³ İbn Hazm'ın sünnete bakışına dair bk. Özşenel, "İbn Hazm Gözüyle Sünnet -*el-İhkâm* Özelinde-", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2002), 113-140. İbn Hazm'ın görüşleri hakkında geniş bilgi edinmek için müracaat edilebilecek kaynaklardan bazıları için bk. a. mlf., "İbn Hazm Gözüyle Sünnet", 114 (1. dipnot).

Tüm bunlardan hareketle İbn Hazm'ın Hanefileri eleştirmesine neden olan amillerle ilgili toplu olarak şunlar söylenebilir: Âhâd haberi mütevâtirle aynı kategoride değerlendirmesi, sahih yolla geldikleri takdirde bu tür hadisleri Kur'an âyetini neshedebilecek kuvvette görmesi, âhâd olarak Hz. Peygamber'in nakledilen bir sözünü reddeden kişinin İslâm dairesinin dışına çıkacağını benimsemesi. Bu gibi hususların İbn Hazm'ın, âhâd haberi mütevâtirden farklı ve daha düşük bir kategoride ele alan, belli başlı kriterlere arz ederek bazı âhâd hadisleri mensuh ve hatalı kabul eden, bunların amel edilecek salahiyyette olmadığını ifade eden ve en nihayetinde uydurma addedip reddeden Hanefilere cephe alıp onları eleştirmesini tetiklediğini tahmin etmek zor olmasa gerekir. İsnadın muttasıl olmasını hadislerin sıhhati için vazgeçilmez bir şart görmesine karşılık Hanefilerin mürsel hadisi hüccet saymasının yanında re'y ve kıyasa karşı Ehl-i hadis anlayışının müdavimi olarak İbn Hazm'ın bunlara çokça başvuran ve bundan dolayı Ehl-i re'y olarak isimlendirilen Hanefileri eleştirmesi kaçınılmaz bir hal almıştır.

IV. İbn Hazm'ın Arz Meselesine Yaklaşımının Hanefilerin Yaklaşımıyla Mukayesesi

İbn Hazm'ın zâhirî düşüncesi ve fikhını en iyi ortaya koyan kitaplarından biri *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*'dir. Bu kısımda onun adı geçen eseri üzerinden arz yöntemine yaklaşımı sunulacaktır. Mezhebin yaklaşımını sistematik olarak ele almalarından dolayı Hanefilerin meseleye dair görüşlerini Serahsî ve Pezdevî'nin *Usûl*'leri üzerinden sunmak yeterlidir. Bununla birlikte daha az detay vermesine rağmen benzer konulara ve örneklere değinmesi açısından Debûsî'nin *Takvîmü'l-edille*'sine de yeri geldikçe atıfta bulunulacaktır. Her konuyla ilgili önce Hanefilerin meseleyi ele alışı aktarılacak, ardından İbn Hazm'ın görüşü ve eleştirisine değinilecektir. Karşılaştırmalı şekilde sunulacak meselelerde söz konusu eleştirilerin geçerliliği tartışılacaktır.

A. Haber-i vâhidin Kur'an'a ve Sünnete Arzı

Hanefiler bu iki kriteri ayrı olarak inceleme konusu yapmalarına rağmen İbn Hazm Kur'an ile hadisi vahiy olarak değerlendirmesinden ve ameli gerektirmesi bağlamında aralarında bir fark gözetmemesinden dolayı bir arada ele almaktadır. Bu çalışmada İbn Hazm'ın görüşleri üzerinden hareket edildiğinden, Kur'an'a ve sünnete arz kriterleri bir başlık altında sunulmaktadır.

1. Hanefilerin Haber-i vâhidi Kur'an'a ve Sünnete Arzı

a. Hanefilerin Haber-i vâhidi Kur'an'a Arzı

Haber-i vâhid olarak gelen hadis Kur'an'a muhalifse kabul edilmez, delil alınarak amel de edilmez.³⁴ Bu durumda Kur'an âyetinin âm, hâs, nâs veya zâhir

³⁴ Hanefilerin bu yaklaşımlarını mezhep içinde Ebû Hanîfe'ye kadar dayandırmak mümkündür. Zira Ebû Hanîfe "Allah'ın peygamberi, Allah Teâlâ'nın kitabına muhalefet etmez. Allah'ın

olması arasında bir fark yoktur. Hanefilere göre tahsis nesih hükmünde olduğundan haber-i vâhid Kur'an'daki âm âyeti tahsis edemez. Ziyade de nesih anlamına geldiğinden haber-i vâhidle Kur'an'a ziyade getirilemez. Zira Hanefilere göre (meşhur ve mütevâtir dışında kalan) haber-i vâhidin Kur'an'ı neshi kabul edilmez. Yine bir âyetin zâhiri anlamı haber-i vâhiden hareketle mecaza da hamledilemez. Hanefiler Kur'an'a muhalif haber-i vâhidin merdud olduğunu ifade ederken muhaddisler tarafından genel olarak muteber kabul edilmeyen meşhur³⁵ “arz hadisi”ne özellikle değinmişlerdir. Bu hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Benden sonra size [rivayet edilen] hadisler çoğalacak. Benden [olduğu iddia edilen] bir hadis size rivayet edilirse onu Allah Teâlâ'nın kitabına arz edin. Ona muvafık olanı kabul edin ve bilin ki o bendendir. Muhalefet edeni reddedin ve bilin ki ben ondan beriyim.”³⁶

kitabına muhalefet eden de Allah'ın Peygamber'i olamaz...Peygamber'den (s.a.s.) Kur'an'a muhalif hadis rivayet eden herkesin reddedilmesi, Peygamber'in (s.a.s.) reddedilmesi ve tezkib edilmesi değil; ancak Peygamber'den (s.a.s.) batıl hadis rivayet edenin reddedilmesidir. Töhmüt bu kimseyedir; Allah'ın Peygamber'ine (s.a.s.) değil. Allah'ın Peygamber'inin (a.s.) söylediği her şey, işitmiş olalım veya olmayalım başımız gözümüz üstündedir. Ona iman eder ve onun Allah'ın Peygamber'inin buyurduğu gibi olduğuna şahitlik ederiz. Yine şahitlik ederiz ki Peygamber (s.a.s.) Allah'ın yasakladığı bir şeyi emretmez; Allah'ın ulaştırdığını kesmez” demiştir (Ebû Hanîfe Numan b. Sâbit, *el-Âlim ve'l-müteallim (Risâletü Ebî Hanîfe ilâ Osman el-Bettî ve el-Fikhü'l-ebvat ile birlikte)*, thk. Muhammed Zâhid el-Keversî (b.y.: y.y., 1368/1949), 25). Ebû Hanîfe bu cümleleriyle Hz. Peygamber'den kesin olarak gelen bilgiyi her hâlikârda kabul edeceklerini; ancak zan içeren rivayetleri (yani haber-i vâhid yoluyla gelen hadisleri) kesin olan Kur'an'a muhalefet etmeleri durumunda reddedeceklerini ortaya koymaktadır. Mezhebin kurucu imamlarından Ebû Yûsuf ise bunu “Kur'an'a muhalif olan, -rivayet olarak gelmişse bile- Resûlullah'tan değildir” diyerek ifade etmiştir. Bk. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî, *er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâ'i*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Mısır: y.y., ts.), 31.

³⁵ Bu kelime muhaddislerin veya fakihlerin ıstılahındaki anlamıyla değil, lügavî anlamıyla kullanılmıştır.

³⁶ Rivayetin farklı lafızlarla nakledildiği bazı kaynaklar için bk. Rebî' b. Habîb el-Ferâhîdî, *el-Câmi'u's-sahîh* (b.y.: y.y., 1432/2011), 15; Ebû Yûsuf, *er-Red*, 25; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), XXII, 316 (Hadis no:13224). İmam Şâfiî *er-Risâle*'sinde aktardığı rivayetin munkatı olduğunu belirtip böyle bir rivayeti kabul etmediklerini söylerken, *el-Üm*'ünde kendilerince bu hadisin maruf olmadığına değinmekle birlikte Hz. Peygamber'den bunun zıddının kendilerine göre maruf olduğunu ifade etmiştir. Böylece arz metodunu doğru kabul etmediğini göstermiştir (Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: y.y., 1357/1938), 224-225; *el-Üm*, nşr. Rifat Fevzi Abdülmuttalib (b.y.: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001), VIII, 35-36, 194). Hicrî ikinci asrın önde gelen hadis âlimlerinden Abdurrahman b. Mehdi'nin (v. 198/813-14) “Bu hadisi zındıklar ve Hâriciler uydurmuştur” dediği (Ebû Ömer Yûsuf İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî*, nşr. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî (Riyad: Dâru'l-İbni'l-Cevzi, 1414/1994), II, 1191), hicrî üçüncü yüzyılın hadis otoritelerinden Yahya b. Maîn'in (v. 233/848) ise “Bu, zındıkların uydurduğu bir hadistir” dediği (Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, nşr. Muhammed Râgib et-Tabbâh (Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1352/1934), IV, 299) nakledilmektedir. Muhaddislerin bu hadise menfi yaklaşımlarına dair bk. Kâmil Çakın, “Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993), 247-251; Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*

Hanefîlerin yaklaşımına göre, Kur'an kesin bilgi ifade ederken haber-i vâhid şüphe içerir. İkisini almak mümkün olmadığında kesin olan alınıp şüpheli terk edilir. Bu noktada âyetin âm olmasıyla hâs olması arasında bir fark yoktur. Zira âm âyet de hâs gibi kesin olarak hükmü gerektirir. Nâs ve zâhir âyetler de böyledir. Bu doğrultuda Hanefîler, haber-i vâhidin özelde âm bir âyeti tahsis edemeyeceğine,³⁷ genelde ise âyete muhalif olamayacağına açıklık getirmeye çalışmışlardır. Şöyle ki Kur'an metninin sübutu kesindir. Hadisin metni ise manayla nakledilme ihtimalinden dolayı şüpheden hali değildir. Mana ancak metinle ayakta durur. Dolayısıyla manaya gitmeden önce metnin kendisinin tercih edilmesi daha evladır ve gereklidir. İşte bu noktada metni mütevâtir şekilde nakledilen Kur'an'ın haber-i vâhide tercih edileceğinde şüphe yoktur. Diğer türlü Kur'an'a muhalif olan veya onu nesheden haber-i vâhidle amel etmek kesini iptal etmek olur. Bu sebeple her delilin kendi seviyesine göre değerlendirilmesi gerekir. Binaenaleyh haber-i vâhid yoluyla nakledilen hadisin, mütevâtir Kur'an âyetine muhalefet etmesi ondaki sahteliğe/uydurmaya (ziyafete) delalet etmektedir.³⁸

Sunulan örneklerden birine göre Hanefîler, tenasül uzvuna dokunmaktan dolayı abdest alınması hakkındaki hadisi³⁹ Kur'an'daki "Orada temizlenmeyi

---

(İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Basım, 2014), 85-91. Son dönemin önde gelen hadis âlimlerinden biri olan Abdülfettâh Ebû Guddê (1917-1997), önceden ilgili hadisin mevzû olduğuna değinirken sonradan bu hadisin bir aslının olduğunu gösteren birçok yolla geldiğine muttali olduğunu belirtmiştir (Abdülfettâh Ebû Guddê, *Mevzû Hadisler*, çev. Enbiya Yıldırım (Ankara: Takdim Yayınları, 2020), 37). Böylece arz hadisine dair önceki menfi yaklaşımının müspete dönüştüğünü göstermiştir. Arz hadisini müspet bir çerçevede değerlendiren bir çalışma için bk. Özşenel, *Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*, 26-29. Arz hadislerinin bir değerlendirmesini yapan Ahmet Keleş, konuyla ilgili bütün hadisleri mevzû addetmenin imkânsız olduğunu söylemektedir (Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, 102-103). İbn Hazm ise arz hadislerini muteber kabul etmemekte ve hadislerin Kur'an'a arz edilmesine karşı çıkmaktadır (İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 76-80). Arz hadisi üzerinde oluşan ihtilaflar bir tarafa tarihî bir vakta olarak hadislerin Kur'an'a arzının İslâm geleneği içerisinde uygulanagelmesi, hadisin genel mesajının müslüman âlimler tarafından -bazı istisnalar olmakla birlikte- kabul gördüğünü göstermektedir.

Bunun istisnası vardır. Şöyle ki Hanefîlere göre [herhangi bir âyet veya mütevâtir ve meşhur sünnetle] tahsis edilmesi sabit olmaması âm bir âyetin, haber-i vâhidle tahsisi mümkün değildir (Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 133; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 191-192). Ancak [söz konusu naslardan biriyle] tahsis edildikten sonra âm âyete [delâlet açısından] bir şüphe/zannilik bulaşmış olur. Bu durumda söz konusu âyetin haber-i vâhidle tahsisi mümkün hale gelir (Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 149; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 197). Bu Irak Hanefî fakihlerinin yaklaşımıdır. Bazı Semerkand Hanefî fakihleri âm âyetin haber-i vâhid gibi zan ifade ettiğini söylemişlerse de daha sonradan bu görüşü terk edip Irak Hanefî fakihlerinin görüşünü savunmuşlardır. Böylece mezhep içinde takip edilen yaygın görüşe dönmüşlerdir (Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi*, 157-158). Mezhep içerisinde takip edilmeyip şâz kaldığı için incelememizde dikkate almadığımız birtakım Semerkand Hanefî fakihî tarafından savunulan âm âyetin zan ifade etmesi görüşüne sadece temas etmekle yetinmiyoruz.

³⁸ Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001), 196-197; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 364-365; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 394-396.

³⁹ Ebû Dâvûd, "Taharet", 69; Nesâî, "Taharet", 118.

seven adamlar vardır”⁴⁰ âyetine muhalif olması gerekçesiyle kabul etmezler.⁴¹ Zira Hanefilere göre bu kişiler suyla istinca yaptıkları için âyette bu şekilde övülmüşlerdir. Âyette suyla istinca temizlik olarak isimlendirilmiştir. Bu işlem tenasül uzvuna dokunmadan yapılmaz. Dolayısıyla tenasül uzvuna dokunmayı bevl gibi hades sayan haber-i vâhid olarak nakledilen hadis, Kur’an’daki âyete muhaliftir. Çünkü hades olan fiil, temiz(leyici) olmaz.⁴² Diğer bir örnek bir şahit ve yeminle hüküm verilebileceğine dair hadistir.⁴³ Bu haber-i vâhidin “Bu, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir [asgari durumdur]”⁴⁴ ile “Sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder”⁴⁵ âyeti bağlamında Kur’an’a ziyade olduğundan bahsedilir.⁴⁶ Ziyade ise Hanefilere göre nesih hükmündedir. Neshi gerçekleştirecek haberin de Kur’an kadar sağlam (meşhur veya mütevâtir) olması gerekir. Bu seviyede olmayan haber-i vâhidin Kur’an’a yaptığı ziyade ve dolayısıyla muhalefet kabul edilmez. Bu tür bir hadisle amel edilmez.⁴⁷

b. Hanefilerin Haber-i vâhidi Maruf/Sabit/Meşhur Sünnete Arzı

Hanefilere göre meşhur sünnete muhalif haber-i vâhid ne kabul edilir ne de kendisiyle amel edilir.⁴⁸ Zira mütevâtir ve müstefiz olarak veya icmâ yoluyla gelen sünnet, kesin bilgi olması açısından Kur’an konumundadır. Dolayısıyla şüphe içeren haber-i vâhid kesin karşısında reddedilir. Aynı şekilde kendisiyle neshin caiz olduğu meşhur sünnet, haber-i vâhidle neshedilmez. Bu minvalde verilen örneklerden birine göre, bir şahit ve yeminle hüküm verilebileceğini

⁴⁰ et-Tevbe (9),108.

⁴¹ İleride değinileceği üzere Hanefilerin bu hadisi kabul etmeme gerekçelerinden biri de hadisin umûmü’l-belvâda haber-i vâhid olarak nakledilmesidir.

⁴² Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 365; Pezdevî, *Kenzü’l-vusûl*, 396.

⁴³ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta* (Yahya b. Yahya el-Leysî rivayeti), “Akziye”, 2111; İbn Mâce, “Ahkâm”, 31; Ebû Dâvûd, “Akziye”, 21; Tirmizî, “Ahkâm”, 13.

⁴⁴ el-Bakara (2), 282. Âyetin ilgili yerinin meâlî şöyledir: “Erkeklerinizden iki şahit tutun. İki erkek bulunmazsa şahitliklerinden razı olduğunuz bir erkek ve iki kadın ki onlardan biri unutacak olursa, diğeri ona hatırlatsın. Şahitler çağırıldıkları zaman reddetmesinler. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir [asgari durumdur]”

⁴⁵ el-Mâide (5), 106. Âyetin ilgili yerinin meâlî şöyledir: “Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, *sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder*”

⁴⁶ Zira Hanefilere göre ilk âyette şüpheye düşülmemesi için “أَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا” ifadesiyle asgari şahit sayısının iki kişi olacağına değinilirken; ikinci âyette müslümanlardan bulunamazsa kâfilerden iki kişinin şahitliğinin kabul edilebileceği üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla her iki durumda da şahitlikte iki kişinin aşağısına düşüp bir şahit ve yemine gidilmemektedir. Bk. Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 366; Pezdevî, *Kenzü’l-vusûl*, 397.

⁴⁷ Debûsî, *Takvimü’l-edille*, 197-198; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 365-366; Pezdevî, *Kenzü’l-vusûl*, 397-398. Bir sonraki başlıkta temas edileceği üzere Hanefilerin bir şahit ve yeminle hüküm verilebileceğine dair hadisi kabul etmeme gerekçelerinden biri de hadisin meşhur sünnete muhalif olmasıdır.

⁴⁸ Ebû Yûsuf’un “Sana gerekli olan Kitâb’a [Kur’an’a] ve sünnete muvafık olan hadistir” şeklindeki sözü (Ebû Yûsuf, *er-Red*, 31) bunun bir ifadesidir.

ifade eden hadis kabul edilmez ve kendisiyle amel edilmez.⁴⁹ Çünkü haber-i vâhid yoluyla aktarılan bu hadis meşhur sünnete muhaliftir. Bu meşhur sünnet, Hz. Peygamber'in şu sözüdür: "Delil iddia edene, yemin ise inkâr edene gerekir."⁵⁰ Bu hadise göre yemin inkâr edenle ilgilidir, iddia edenle değil. Ayrıca bu hadis, delille yeminin birleştirilemeyeceğini de ortaya koymaktadır.⁵¹

Bid'at ve hevâların, haber-i vâhidin Kur'an ve meşhur sünnete arzının terk edilmesinden çıktığını ifade eden Hanefiler, şüphe içeren haber-i vâhidin asıl alınarak bu habere göre kesin bilgi ihtiva eden Kur'an ve meşhur sünnetin yorumlanmasına karşıdır. Zira bu yaklaşımda tâbi olması gereken metbu yapılmaktadır. Böylece kesin olmayan esas alınarak hevâ ve bid'atlere düşülmektedir.⁵² Hanefilere göre doğru olan, her delilin hak ettiği yere getirilmesidir. Buna göre Kur'an ve meşhur sünnet asıl yapılmalı, şüphe barındıran haber-i vâhid de bu iki asıla göre değerlendirilmelidir. Bu şekilde hareket eden Hanefilerin yaklaşımında haber-i vâhid meşhur sünnete muvafık kabul edilir. Kur'an ve sünnette bulunmayan bir konuyla ilgili bilgi ihtiva ediyorsa yine kabul edilir ve kendisiyle amel gerekir. Ancak Kur'an ve meşhur sünnete muhalifse reddedilir. Bu durumda Kur'an ve sünnete göre amel edilir. Zira bu iki asıl, bunlara muhalif haber-i vâhide nazaran amel etmeyi daha çok gerektirir.⁵³

2. İbn Hazm'ın Yaklaşımı

İbn Hazm'a göre iki âyet, iki hadis veya âyet ile hadis birbirine muarız görüldüğünde müslüman kişi bunların hepsiyle amel etmelidir. Bunların hepsi vahiy olduğundan dolayı amel ve itaat noktasında eşittir.⁵⁴ İbn Hazm bu görüşünü desteklemek için Hz. Peygamber'in emir ve nehiyelerinin Kur'an gibi vahiy ve bağlayıcı olduğunu ifade eden rivayetlere ve âyetlere yer vermektedir.⁵⁵

İbn Hazm naslar arasında muârazanın olduğunu zannetmenin dört durumdan kaynaklandığını söylemiştir. Bunlar: 1-Delillerden birinin manası diğerinkinden az/dar olabilir. 2-Naslardan biri diğerinin yasakladığının bir kısmını yasaklar ya da gerekli saydığına bir kısmını gerekli sayar. 3-Biri gereklilikten diğeri

⁴⁹ Hanefiler bir şahit ve yeminle hüküm verilebileceğine dair hadisin hem Kur'an'a hem de meşhur sünnete muhalif olduğuna değinmişlerdir. Nitekim Debûsî, söz konusu hadisin hem Kur'an'a hem de sabit sünnete muhalefet ettiğini söyleyerek (Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 197), bunu açıkça ortaya koymuştur. Bu minvalde Hanefilerin haber-i vâhidi sadece bir nassa arz etmekle yetinmemelerine dikkat edilmelidir.

⁵⁰ Tirmizî, "Ahkâm", 12.

⁵¹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 198; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 366-367; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 398-399.

⁵² Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 197.

⁵³ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 367-368.

⁵⁴ İbn Hazm, *el-Ihkâm*, II, 21; *el-Muhallâ*, I, 72.

⁵⁵ İbn Hazm, *el-Ihkâm*, II, 21-22.

nefiyden haber verebilir. 4-Biri yasak diğeri mübahlık ifade edebilir.⁵⁶ Kısaca değindiği bu dört durumun açıklamasına geçen İbn Hazm'ın yaklaşımını anlamak için söz konusu açıklamalara kısaca değinmek gerekmektedir.

Manası diğerinden az olan delili istisnaya hamleden İbn Hazm buna dair örnekler vermektedir.⁵⁷ Örneklerden birini burada zikretmek gerekirse şu bahse yer verilebilir: Allah Kur'an'da erkek ve kadın hırsızın elinin kesilmesini genel olarak emretmiştir.⁵⁸ Hz. Peygamber ise çalınan şeyin çeyrek dinar ve üstünde bir değere sahip olduğunda kesilmenin gerçekleşeceğini bildirmiştir.⁵⁹ Böylece dörtte bir dinardan daha az değerde bir şey çalmış hırsızın âyetteki emirden istisna edildiği anlaşılmaktadır. Binaenaleyh İbn Hazm'a göre âyetin âyetle, hadisin hadisle veya âyetin hadisle muarız görüldüğü durumlarda yasağın mübah veya mübahın yasak kılınması gibi hususlarda birinin diğerinin manasından daha azı ifade eden bir istisna olarak alınması söz konusu ise bir muarızlıktan bahsetmek mümkün değildir. Bunların hiçbirisi diğerinden dolayı terk edilmez. Hepsıyla amel edilir.⁶⁰

Naslardan birinin diğerinin yasakladığının bir kısmını yasaklaması veya gerekli saydığına bir kısmını gerekli sayması hususlarında muârazanın olmadığını peşinen ifade eden İbn Hazm, örneklere geçmekte ve örnekler üzerinden yargılarını sunmaktadır.⁶¹ Verdiği örneklerden biri şöyledir: Allah bir âyette anne-babaya iyi davranmayı emretmiştir.⁶² Başka bir âyette "Muhakkak ki Allah adaleti ve iyilik yapmayı emreder"⁶³ buyrulmuştur. Hz. Peygamber de Allah'ın her şeye iyilik yapılmasını/iyilikle yaklaşılmamasını gerekli kıldığını bildirmiştir.⁶⁴ Burada anne-babaya iyilik yapmak diğer canlı ve cansızlara iyilikle yaklaşılmamasını nehyetmez ve bunlara muarız değildir. Genel iyilik yapma hususuna dâhil bir parçadır.

Naslardan birinin bir durumu (belli şekilde, belli zamanda, belli kişilere, belli bir yerde veya belli bir sayıda) emretmesi, diğerinin ise (belli şekil, zaman, mekân, sayı veya özürle) nehyetmesi halinde İbn Hazm'a göre bunlardan birinin diğerinden istisna olmasına hamletmek mümkündür. Buna göre naslardan biri âm iken diğeri hâs olabilir. Bunun nasların uyuşturulması noktasının en ince,

⁵⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 22. Burada dört durumdan bahsedilir. Ancak ikinci durum ileriki sayfalarda zikredilir. Ayrıca üçüncü durumla dördüncünün buradaki yerleri değişiktir. Konunun anlatım sıralaması bu şekilde olduğu için buradaki sıralama da tarafımızdan sunuma uygun şekilde verilmiştir.

⁵⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 22-23.

⁵⁸ el-Mâide (5), 38.

⁵⁹ Buhârî, "Hudud", 13; Müslim, "Hudud", 1-4; Ebû Dâvûd, "Hudud", 12; Tirmizî, "Hudud", 16.

⁶⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 23.

⁶¹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 24.

⁶² İlgili ifadenin geçtiği âyetler için bk. el-Bakara (2), 83; en-Nisâ, (4), 36; el-En'âm (6), 151; el-İsrâ (17), 23.

⁶³ en-Nahl (16), 90.

⁶⁴ Müslim, "es-Sayd ve'z-zebâih", 57; Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 12; Tirmizî, "Diyat", 14; İbn Mâce, "Zebâih", 3.

kapalı ve zor konularından biri olduğuna dikkat çeken İbn Hazm, meselenin anlaşılması için birçok örnek vermektedir.⁶⁵ Konunun uzamaması ve anlaşılması için örneklerden birine değinmek yeterlidir. Sunulan ilk örneğe⁶⁶ göre Allah “Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”⁶⁷ buyurmuştur. Hz. Peygamber ise “Allah’a ve ahiret gününe inanan bir kadının kocası veya mahremi olmaksızın yolculuk yapması helal değildir”⁶⁸ şeklinde bir ifade kullanmıştır. Âyette umumi olarak insanlara hitap varken; hadiste umumi seferden kadınların nehyedilerek bir tahsisin olduğu görülmektedir. Bu nasların yorumlanmasında ihtilafa düşüldüğünden bahseden İbn Hazm, vâcib olan yolculuğu mübah olandan ayırmaktadır. Kadının vâcib olan hac ve umre için kocası ve mahremi olmadan yolculuk yapmasını gerekli görmektedir. Hz. Peygamber’in “Kadınları Allah’ın mescitlerinden alıkoymayın”⁶⁹ şeklindeki bir hadisi, görüşünü ispatlamak için getirdiği delillerden biridir. Bu hadise göre kadınların mescitlere gitmesini engellemek helal değildir. Kâbe de mescitlerden biridir. Bundan dolayı kadının umumi yolculuğunun nehyinden bunun istisna edilmesi zaruridir.

Naslardan birinin mübah kıldığını diğeri bütünüyle yasaklayabilir ya da birinin gerekli kıldığını diğeri bütünüyle düşürebilir. İbn Hazm’a göre bu durumda bizi ilgilendiren nassa bakmalıyız. Bunlardan varid olmayanı terk edip diğeri almalıyız. Görüşümüze muhalif olsa da varid olan emir ile amel etmeliyiz. Yine asıl olana⁷⁰ muhalif olarak varid olmuş zaid emrin neshedilmesi bize göre doğru olmaz diyen İbn Hazm’ın yaklaşımına göre şüpheden dolayı kesini terk edemeyiz. Zandan dolayı hakikate muhalefet edemeyiz. Bu ifadelerin ardından zannı kötileyen üç âyet ve bir hadis zikreden İbn Hazm, varid olmuş bir emrin mensuh olduğunun ancak kesin bir delille söylenebileceğini vurgulamaktadır. Bundan dolayı zandan sudur eden kıyas, ta’lil ve istihsandan hareketle söylenen sözler ona göre batıldır. Görüşünü desteklemek için verdiği örneklerden biri şöyledir: Hz. Peygamber [su gibi içecekleri] ayakta içmemeyi emretmiştir. Ancak kendisinin ayakta içtiğine dair bir hadis de gelmiştir. Asıl olan kişinin ayakta, oturarak, yan üzere yatarak istediği gibi içmesiydi. Sonra ayakta içmeyi nehyeden nas geldi. Böylece önceki mübahlığa bir mani getirilmiş oldu. Bu nehyin ayakta içmeyi mübah kılan bir hadisle neshedilip edilmediğini bilmiyoruz. Bundan dolayı bir kişiye mensuh olması korkusuyla Hz.

⁶⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 25-30.

⁶⁶ Burada örnek ve İbn Hazm’ın görüşünü desteklemek için getirdiği delillerden biri sunulacaktır. Söz konusu örnekle birlikte getirilen diğer deliller için bk. İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 26-28.

⁶⁷ Âl-i İmrân (3), 97.

⁶⁸ Benzer manaya gelen birkaç hadis için bk. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XVIII, 14, 61 (Hadis no: 11417, 11483).

⁶⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “Salat”, 530; Buhârî, “Cuma”, 13; Müslim, “Salat”, 136; Ebû Dâvûd, “Salat”, 52.

⁷⁰ Bu paragrafta geçen her “asıl olan” ifadesiyle hakkında herhangi bir hüküm gelmemişken o şeyin olduğu hal kastedilmektedir.

Peygamber'in kesin olarak emrettiğini terk etmesi helal olmaz. Nesih kesin olsa ona yönelir, asıla uygun veya zaid olana aldırış etmeyiz. Mesela “Hz. Peygamber'in iki durumundan son olanı, ateşin değmesinden dolayı abdesti terk etmesidir”⁷¹ şeklinde Câbir b. Abdillâh (v. 78/697) tarafından bir hadis rivayet edilmiş olsaydı, ateşin değdiği her şeyden dolayı abdest almamız gerekirdi. Ancak mensuh olduğundan dolayı bunu terk ederiz.⁷²

Bu dört durumun yanında beşinci bir husus da vardır ki teâruz olmamasına rağmen öyle zannedilmektedir. Mesela Allah'ın kendileriyle evlenmeyi haram kıldığı kadınları bildirdiği âyette⁷³ geçmemesine rağmen Hz. Peygamber kadının halası ve teyzesiyle birlikte nikâhlanmasını nehyetmiştir.⁷⁴ Hz. Peygamber'in nehyi âyetteki nehye muarız değil, eklemedir. Aynı şekilde âyette haram kılınan gıdalar⁷⁵ arasında yer almamasına rağmen Hz. Peygamber ehli eşek, yırtıcı hayvan ve pençeli kuşların etlerini yemekten nehyetmiştir. Bu durum da önceki gibi âyete muarız olmayıp ek bir hükümdür. Hz. Peygamber'in başını üç, iki ve bir kere meshettiğine dair rivayetler de böyledir. Bunların hepsi şeriatin bir kısmının diğerine eklenmesi kabilindedir.⁷⁶

İbn Hazm'ın hadislerin Kur'an'a arz edilmesi meselesine dair yaptığı değerlendirmelere de kısaca temas etmek uygun olacaktır. İbn Hazm, hadislerin Kur'an'a arz edilerek kabul veya reddedilmesine dair farklı tariklere birçok hadis nakletmiş, bunların sened açısından güvenilir olmadığını kendince ortaya koymuştur. Akabinde “Peygamber size ne verdiyse onu alın, sizi neyden de nehyettiye ondan sakının”⁷⁷ ve “Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur”⁷⁸ gibi âyetlere yer vermiştir. Böylece Kur'an ile eşit kabul ettiği hadislerin Kur'an'a arz edilip reddedilemeyeceğine bir gönderme yapmaktadır. Namazların rekâtları, kılınış şekilleri, oruçta sakınılması gereken şeyler, zekâtın hangi mallardan kaçta kaç verileceği, hac menâsiklerinin nasıl yapılacağı gibi Kur'an'ın bizzat açıklamadığı konuların hadislerde bulunduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle hadislere bakmadan sadece Kur'an'dan hareketle birçok meselenin tatbikatının yapılamayacağına değinmektedir. Tüm bunlardan sonra Hanefîlerin genel yaklaşımı olan meseleyi irdelemektedir. Bu anlayışa göre Kur'an'da olan(a) muvafık hadis alınır. Kur'an'da olmamasının yanında Kur'an'a muvafık olmayan ve muhalefet etmeyen hadis de alınır. Ancak

⁷¹ Ebû Dâvûd, “Taharet”, 74; Nesâî, “Taharet”, 123.

⁷² İbn Hazm'ın bu meseleyi ele alış şekli ve sunduğu diğer örnekler için bk. İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 30-32.

⁷³ en-Nisâ (4), 23-24.

⁷⁴ İlgili bazı hadisler için bk. Buhârî, “Nikâh”, 27; Müslim, “Nikâh”, 33-40; İbn Mâce, “Nikâh”, 31; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 12; Tirmizî, “Nikâh”, 31; Nesâî, “Nikâh”, 47, 48.

⁷⁵ el-En'âm (6), 145.

⁷⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 33-34.

⁷⁷ el-Haşr (59), 7.

⁷⁸ en-Nisâ (4), 80.

Kur'an'a muhalif hadis⁷⁹ alınmaz. İbn Hazm buna karşı çıkmıştır. Sahih hadisin Kur'an'a muhalif olmayacağını vurgulamıştır. Kur'an'a getirilen ziyadeyi muhalefet saymaya da karşıdır.⁸⁰ Mesela âyette evlenmenin haram olduğu kişiler sayılmış ve sonrasında "...bunların dışındakiler size helal kılındı"⁸¹ buyrulmuştur. Ancak İbn Hazm'a göre ziyadeyi muhalefet sayanların o takdirde Peygamber (a.s.) haram kılmasına rağmen kadın ile halasını veya kadın ile teyzesini bir nikâh altında birleştirilebileceğini kabul etmeleri gerekmektedir.⁸²

Netice itibariyle fırsat buldukça temas ettiği "O hevâsından konuşmaz. O(nun iletikleri) ancak kendisine bildirilen bir vahiydir"⁸³ âyetini delil gösteren İbn Hazm'a göre sünnet vahiydir. "Eğer o Allah'tan başkası tarafından olsaydı mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı"⁸⁴ âyetinden hareketle de iki vahiy arasında teâruzun olamayacağına değinmektedir.⁸⁵ Âyetleri zâhîrî okumaya tâbi kılan İbn Hazm'a göre iki âyet, iki sahih hadis veya âyet ile sahih hadis birbirine muarız olamaz. Böyle görünen durumlarda müslüman kişi bunların hepsiyle amel etmelidir. Bunların hepsi vahiy olması münasebetiyle amel ve itaat noktasında eşittir. Bundan dolayı bir hadisi diğer bir hadise veya bir hadisi âyete arz ederek teâruzun olduğunu iddia edenlerin görüşü batıldır.⁸⁶ Binaenaleyh ona göre, teâruz durumunda iki delil arasında tahsis, takyid, istisna ve kesinse nesih söz konusudur.⁸⁷

⁷⁹ Hanefîlere göre bu hadis meşhur ve mütevâtir yoluyla değil de haber-i vâhid olarak geliyorsa durum böyledir. Ancak İbn Hazm böyle bir ayrıma gitmez. Zira ona göre haber-i vâhid olarak da gelse bir hadis senedi sahih olduğu takdirde Kur'an'a muhalif olmaz.

⁸⁰ Hanefîlere göre nassa ziyade nesih hükmündedir. Bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 366. Kur'an âyetini neshedecek haber ya meşhur ya da mütevâtir seviyesinde olmalıdır. Dolayısıyla bu seviyede olmayan haber-i vâhid yoluyla gelen bir hadisin Kur'an'a ziyadesi kabul edilmez.

⁸¹ en-Nisâ (4), 24.

⁸² İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 76-82.

⁸³ en-Necm (53), 3-4.

⁸⁴ en-Nisâ (4), 82.

⁸⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 96-97; II, 35.

⁸⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 35-36, 38-40; VIII, 43. Naslar arasında teâruzun varlığını reddeden İbn Hazm'ın yukarıdakiler dışında bazı kriterlerden hareketle naslar arasındaki teâruz halinde tercih yapanların dayandıkları kriterlere dair eleştirileri için bk. İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 38-65.

⁸⁷ Sahih senedle gelen bir hadisin başka bir nassa muarız olamayacağını, muarız görünen durumların ise farklı şekillerde çözülebileceğini ifade ederek söz konusu hadisi reddetmek veya terk etmektense öncelikle kabul etmeye yönelik bir yaklaşımın, İbn Hazm öncesindeki birçok âlim tarafından benimsediği söylenebilir. Mesela Ehl-i hadis'in önde gelen isimlerinden İbn Huzeyme'nin (v. 311/924) "Sahih senedle Resûlullah'tan (s.a.s.) rivayet edilmiş birbirine zıt iki hadis bilmiyorum. Kimde [böyle birbirine zıt görünen] iki hadis varsa getirsin, onların arasını te'lif edeyim" dediği nakledilmektedir (Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* (b.y.: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1357), 432-433). Çok daha öncesinde bu hususa temas eden İmam Şâfi'nin Hz. Peygamber'den nakledilen ihtilâflı iki hadisi incelediklerinde mutlaka ihtilâfi giderecek bir durumu bulduklarını ifade etmesi (Şâfi, *er-Risâle*, 216) de kayda değerdir. Ayrıca bk. İsmail Lütfî Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmî)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2017), 97-98.

B. Haber-i vâhidin Umûmü'l-belvâda Vaki Olması

1. Hanefîlerin Haber-i vâhidi Umûmü'l-belvâya Arzı

Hanefîlere göre herkesin amel edebilmesi için bilmeye ihtiyaç duyduğu ve bu münasebetle umûmü'l-belvâ olan meselenin haber-i vâhid olarak aktarılması, kendisindeki bir sahteliğe işaret etmektedir.⁸⁸ Çünkü Hz. Peygamber insanların ihtiyaç duyduğu şeyleri onlara açıklamakla memurdur. Sahâbeye de sonrakilerin ihtiyaç duyduklarını aktarmalarını emretmiştir. Dolayısıyla bir hâdis umûmü'l-belvâ ise Hz. Peygamber onu sahâbeye öğretir. Sahâbe de bunu istifâza (şöhret) yoluyla nakleder. Eğer söz konusu meseleyle ilgili hadis sahâbeden meşhur olarak rivayet edilmemişse, Hanefîler bu durumu o hadiste bir hata/yanılma veya mensuhluğun olduğuna hamletmişlerdir. Bu minvalde Hanefîlerin sunduğu örneklerden biri tenasül uzvuna dokunmaktan dolayı abdest alınmasıyla ilgili hadistir.⁸⁹ Zira herkesin bilmeye muhtaç olduğu bir mesele olmasına rağmen ilgili hadisi nakletmede Bûsre tek kalmıştır. Buna göre Hz. Peygamber ihtiyacı olmamasına rağmen bu hükmü Bûsre'ye öğretiyor. Ancak diğer sahâbiler çok ihtiyaç duymalarına rağmen bunu bilmiyorlar. Bu ise imkânsız gibi bir şeydir.⁹⁰ Hanefîlerin umûmü'l-belvâda haber-i vâhid olarak aktarılan hadise doğrudan uydurma damgası vurmak yerine böyle bir hadiste hata veya mensuhluğun olmasını muhtemel görmeleri de dikkat çekicidir.

Hanefîlerin umûmü'l-belvâ kriterini uyguladıkları hadisin içeriğiyle sübut ilişkisine dair üzerinde durulması gereken bir husus vardır. Sehâvî'nin *Usûl*'ünde değindiği bu duruma göre, Hanefîlere “Siz vitir namazının ve cünüplüğün giderilmesi için gusül alırken mazmaza ve istinşakın vâcip/gerekli olduğuna işaret eden haberi⁹¹ umûmü'l-belvâda vaki olmasına rağmen kabul ediyorsunuz” diye bir itiraz gelebilir. Bu itiraza şöyle cevap vermişlerdir: “Peygamber'in (a.s.) bunları yaptığı ve yapılmasını emrettiği meşhurdur.

⁸⁸ Hanefî mezhebi içinde umûmü'l-belvâ kriterini ileri süren ilk kişinin İsa b. Ebân olduğu söylenmiştir (Metin Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 298). Bununla birlikte ilgili kriterin temellerinin Ebû Yüsûf'a kadar dayandırılabilmesine ve Ebû Yüsûf'un ortaya koyduğu bu görüşün İsa b. Ebân tarafından haberin umûmü'l-belvâda vaki olması şeklinde formüle edildiğine dair bk. Özşenel, *Ebû Yüsûf'un Hadis Anlayışı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2011), 80; a. mlf., *Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*, 26.

⁸⁹ Hanefîler bu hadisi sadece umûmü'l-belvâya arz etmekle yetinmemişler, bunun yanında Kur'an'a da arz etmişlerdir.

⁹⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 199; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 368-369; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 399-400.

⁹¹ Vitir namazının vâcip/gerekli olduğuna dair hadis ve görüşler için bk. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, nşr. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kıble – Beyrut: Müessesetü Ulûmî'l-Kur'an, 1427/2006), IV, 504-506 (Hadis no: 6929-6934); Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, nşr. Muhammed Seyyid Câdelhak v. dğr. (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), I, 430-431. Cünüplüğün giderilmesi için gusül alırken mazmaza ve istinşakın vâcip/gerekli olduğuna dair bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 296 (Hadis no: 2071, 2076).

Vücutluk/Gereklilik ise fiilin yapılmasından ayrı bir şeydir. Şöyle ki havâssın bazısının diğerlerine nakletmek için bu fiilin vâcib olduğuna vakıf olması caizdir. Bu münasebetle biz böyle bir hüküm hususunda haber-i vâhidi kabul ederiz. Fiilin aslına gelirse onun istifâza yoluyla nakledildiğini tespit etmişizdir.”⁹² Böylece herkesin amel etmesi için bilmeye ihtiyaç duyduğu fiillerin bizzat kendisinin asıl olarak meşhur şekilde nakledilmesi gerektiğini ifade eden Hanefîlerin, içindeki uygulamaların meşhur şekilde gelmesini zorunlu görmediklerinden dolayı bu fiilin haber-i vâhid olarak aktarılmasını normal karşıladıkları anlaşılmaktadır.⁹³

Hanefî fakihlerinden Abdülâzîz el-Buhârî (v. 730/1330) zikredilen delillerden dolayı umûmü'l-belvâda vaki olan haberde asıl olanın, ilgili hükmün yaygınlaşması olduğunu söylemiştir. Ancak nakledenlerden her birinin diğerine itimat etmesinden dolayı rivayeti terk etmeleri veya bir savaşta, veba salgınında ya da benzeri bir durumda nakilcilerin hepsinin ölmesi gibi başka bir ârîzî durum sebebiyle yaygınlaşmamasının da mümkün olduğunu ifade etmiştir. Bu minvalde o, Hanefîler olarak umûmü'l-belvâda haberin yaygınlaşmasını kesin olarak zorunlu gördükleri gibi bir iddialarının olmadığını belirtmiştir.⁹⁴ Buradan hareketle Hanefîlerin umûmü'l-belvâyı ilk iki kriter (Kur'an ve meşhur sünnet) gibi katî bir delil telakki etmediklerinden bahsedilebilir.

2. İbn Hazm'ın Yaklaşımı

İbn Hazm, başlıktaki konuya *el-İhkâm*'ının iki yerinde değinmiştir. Konunun ilk geçtiği yerdeki bilgilere göre bazıları umûmü'l-belvâda (yani mükelleflerin kendilerini ilgilendirmesinden dolayı bilmeye ihtiyaç duydukları bir konuda) vaki olan haber-i vâhidi kabul etmemişlerdir. Bu gibi konulardaki hükmü bir kişinin bilip diğerlerinin bilmemesini muhal görmüşlerdir. Tenasül uzvuna dokunmaktan dolayı abdest alınmasıyla ilgili hadisi⁹⁵ de örneklerden biri olarak vermişlerdir. Ancak İbn Hazm'a göre, dinin tamamı umûmü'l-belvâdır ve herkesin bilmesi gerekmektedir. O, tenasül uzvuna dokunmaktan dolayı abdest alınmasının burun kanaması ve kusmaktan, aynı şekilde şehvetle öpmek ve dokunmaktan dolayı abdestin gerekliliğinden daha fazla umûmü'l-belvâ olmadığını ifade etmiştir. Mesela böyle durumların bir kısmını Hanefîlerin gerekli görüp Mâlikî ve Şâfiîlerin bilmeyeceği gibi Mâlikîlerin gerekli görüp Hanefîlerin bunu bilmemesi normaldir. Umûmü'l-belvâ kaidelerini Kur'an'dan çıkardıklarını söylemeleri durumunda İbn Hazm, diğerlerinin de Kur'an'ı

⁹² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 369.

⁹³ Bu sebeple Hanefîlere göre bir fiilin aslının umûmü'l-belvâ şeklinde gelebilirken; içindeki bir hareketin böyle olmak zorunda olmadığına yönelik yaklaşımlarının yapılacak değerlendirmelerde dikkate alınması gerekmektedir. Zira Hanefîlerin gözettiği bu nüansın dikkate alınmadığı bir değerlendirmede onlar hakkında yanlış bir kanaate ulaşılabacaktır.

⁹⁴ Alâüddîn Abdülâzîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), III, 25.

⁹⁵ Ebû Dâvûd, "Taharet", 69; Nesâî, "Taharet", 118.

okuyup bildikleri halde umûmü'l-belvâ görüşünü benimsemedikleri şeklinde cevap verileceğini belirtmiştir. Ayrıca o, umûmü'l-belvâda vaki olan birtakım meselelerin bazı sahâbîler tarafından bilinmediğine dair örnekler vererek kendi kanaatini desteklemeye çalışmıştır. Umûmü'l-belvâ olmasına rağmen meziden dolayı abdest alınması gerektiğinin Hz. Ömer (v. 23/644) ve İbn Ömer'e (v. 73/693) gizli kalması verdiği örneklerdendir. Bunların akabinde İbn Hazm, umûmü'l-belvâ kriterine dayanarak haber-i vâhidin kabul edilmemesinin delilsiz fasit bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir.⁹⁶

Kitabının bir başka yerinde umûmü'l-belvâya arz meselesini değerlendiren İbn Hazm, sahâbîlerin farklı işlerle meşgul olduklarını, bundan dolayı bazı sahâbîlerin bazı durumları bilmediğini ve sonradan öğrendiklerini belirterek buna dair örnekler vermektedir. Hz. Ebû Bekir'in ninenin mirastan alacağı payı bilmezken sonradan öğrenmesi ve Hz. Ömer'e istizan konusunun⁹⁷ gizli kalması verdiği örneklerdendir. Ateşin değıdiği şeyden dolayı abdest alınmasının neshedilmesi⁹⁸ de umûmü'l-belvâ olmasına rağmen birçok sahâbînin bundan haberinin olmadığı konulardandır. Bu bilgilerin akabinde İbn Hazm, umûmü'l-belvâda vaki olan haber-i vâhidi kabul etmeyen Hanefîler ve Mâlikîlerin bu görüşlerinin batıl olduğunu söylemektedir.⁹⁹

İbn Hazm'a göre ilginç olan, Hanefîler ile Mâlikîlerin kendilerine muhalefet ederek umûmü'l-belvâda vaki olan haber-i vâhidleri kabul etmeleridir. Hanefîlerin namazda gülmekten dolayı abdestin gerekeceğine, Mâlikîlerin ise iddia sahibinin iddiasına yemin etmesi ve bir şahit getirmesinin yeterli olacağına dair haberleri kabul etmelerini bu açıdan ele almıştır.¹⁰⁰ O, devamında sahâbîlerin bilmedikleri konulara dair örnekler sunmayı sürdürmüştür.¹⁰¹ Hz. Ali'nin (v. 40/661) bazı sahâbîlerin Hz. Peygamber'den kendisinin bilmediğı şeyler aktardıkları, onun da bu sahâbîlerden yemin etmelerini istediğı,¹⁰² İbn Hazm'ın bu çerçevede değındiğı hususlardan biridir.

Araya sahâbînin bir hadise muhalefet etmesini o hadisi bilmemesi veya unutmamasıyla ilişkilendiren bir konu¹⁰³ soka İbn Hazm, bazı sahâbîlerin bilmediğı birtakım durumlara örnekler¹⁰⁴ vermeye devam etmektedir. Buna göre Hz. Âişe (v. 58/678) ile Ebû Hüreyre (v. 58/678) ve İbn Ömer mest üzerine meshle ilgili durumu bilmezken çok sonraları öğrenmişlerdir. Nitekim Hz. Âişe tam bilmediğinden dolayı bu konuda Hz. Ali'ye müracaat edilmesini önermiştir.

⁹⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 115-117.

⁹⁷ Müslümanların bir eve girmek istediklerinde üç defa izin istemeleri, izin verilmezse geri dönmelerine dair Hz. Peygamber'in buyruğunu ifade eden bu hadis için bk. Buhârî, "İstizân", 13; Müslim, "Âdâb", 33-37; Ebû Dâvûd, "Edeb", 28.

⁹⁸ Ebû Dâvûd, "Taharet", 74; Nesâî, "Taharet", 123.

⁹⁹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 12-14.

¹⁰⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 14.

¹⁰¹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 14-15.

¹⁰² İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 15.

¹⁰³ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 15-16.

¹⁰⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 16-17.

Hanımı Bûsre binti Safvân Hz. Peygamber'den öğrenip kendisine bildirene kadar Abdullah b. Ömer'in tenasül uzvuna dokunmaktan dolayı abdestin gerektiğini bilmemesi ile İbn Abbas'a (v. 68/687-88) mutanın nehyedildiğinin gizli kalması bu bağlamda zikredilen örneklerdendir.

Netice itibariyle İbn Hazm'a göre dinin hepsi umûmü'l-belvâ olup müslüman olan herkes tarafından bilinmelidir. Ancak bilmemek, unutmak gibi çeşitli sebeplerle sahâbîlerin bazı hadislerden haberdar olmamaları muhtemel olup bununla ilgili birçok örnek mevcuttur. Bundan dolayı hadisi nakletmeyen veya çeşitli sebeplerle kendisine gizli kalma ihtimali olan sahâbîler değil, bizzat hadisin kendisi esas alınmalıdır. Binaenaleyh sika râviler tarafından nakledildiği müddetçe haber-i vâhid kabul edilmelidir. İbn Hazm'ın eleştirilerinin ve görüşlerinin kendi içerisinde tutarlılığından bahsedilebilirse de umûmü'l-belvânın bütün müslümanlar tarafından bilinmesini söylemesine rağmen birçok sahâbînin bazı meseleleri bilmemesine değinmesi bir tutarsızlık olarak değerlendirilebilir. Ancak onun burada anlatmak istediği umûmü'l-belvâ dahi olsa bir durumun haber-i vâhid olarak aktarılabilceğini ispatlamaktır.

C. Haber-i vâhidin Sahâbe Arasında Çıkan İhtilafa Delil Olarak Kullanılmaması

1. Hanefîlerin Haber-i vâhidi Sahâbe Tatbikatına Arzı

Sahâbîlerin aralarında hükmünde ihtilaf ettikleri meseleyle ilgili hadisi delil olarak kullanmamaları, haber-i vâhid olarak nakledilen bu hadiste bir sahteliğin olduğuna işaret etmektedir. Zira dini nakleden asıl kişiler olarak sahâbîler bir şeyi gizlemekle veya delil olacak şeyi terk edip delil olmayanla uğraşmakla itham edilemez. Dolayısıyla sahâbîler hükmünde ihtilaf ettikleri bir konu hakkında re'ye başvurmuşlarsa -ki haberin sabit olduğu yerde re'y delil olmaz-burada bir problem vardır. Şöyle ki haber sahih olsaydı sahâbeden biri ya da birkaçı re'y üzere bina edilmiş ihtilafi ortadan kaldırmak için bu haberi delil olarak sunardı. Binaenaleyh hepsinin söz konusu hadisi delil olarak kullanmaktan yüz çevirmesi, sahâbeden sonra bu hadisi rivayet edenlerden birinden kaynaklı bir hatanın olduğunu, hadisin mensuh olduğunu, sabit olmadığını veya müevvel olduğunu göstermektedir. Hanefîlerin bununla ilgili verdikleri örneklerden biri, Hz. Peygamber'in "Zekâtın yiyip (bitirmemesi) için yetimlerin mallarına hayırla/güzel bir şekilde yaklaşın"¹⁰⁵ buyurduğuna dair nakledilen hadistir. Sahâbîler yetimin malında zekâtın gerekip gerekmediğinde ihtilaf ettiler. Asıl itibariyle bu hadisi delil olarak getirmediler. Buradan söz konusu hadisin sabit olmadığı anlaşılmaktadır. Eğer sabit olsaydı onlar arasında meşhur olurdu ve ihtilaf anında ihtiyaç duyulduktan sonra kendisiyle ihticâc

¹⁰⁵ Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmân es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1391/1972), IV, 68-69 (Hadis no: 6990); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 460 (Hadis no: 10215).

edilirdi.¹⁰⁶ Diğer delillerde olduğu gibi burada da dikkat çeken hususlardan biri olarak Hanefiler, söz konusu delile arz edilmesinden dolayı haber-i vâhidi hemen uydurma kabul etmemektedirler. Bunun yerine ilgili hadiste hata, mensuhluk, müevvellik veya sabit olmamak gibi dört ayrı ihtimalden bahsetmektedirler.

2. İbn Hazm'ın Yaklaşımı

İbn Hazm'ın bu meseleyi doğrudan ele aldığı bir yere tarafımızca rastlanılamamışsa da konuyla ilgili yaklaşımını başka verilerden hareketle sunmak mümkündür. Şöyle ki o, sahâbînin bir hadise muhalefet etmesini o hadisi bilmemesi veya unutmamasıyla ilişkilendirmektedir.¹⁰⁷ Bundan dolayı İbn Hazm'ın sahâbe arasında vaki olan bir ihtilafta ilgili hadisin kullanılmamasını o hadisin ihtilaf anında bulunan sahâbîler tarafından bilinmemesi veya bilen kişinin orada hatırlayamaması şeklinde yorumlayacağını tahmin etmek zor değildir.

Yine o, bir hadis sahih senedle nakledilmişse insanların icmânın o hadisi kuvvetlendirmeyeceği gibi ihtilafının da zayıflatmayacağı görüşündedir. Bundan dolayı bir hadis sahih senedli olarak nakledilmişse başkalarının o hadise muhalefet etmeleri önemli değildir. O hadisi almak ve amel etmek gerekir.¹⁰⁸ Buna göre sahâbenin tartıştıkları bir konuda delil olarak ele almamalarının sahih yolla nakledilen hadisin sıhhatine hiçbir etkisi yoktur. Binaenaleyh burada temas edilen veya edilmeyen ihtimallerden hangisi olursa olsun İbn Hazm'ın sika râvilerden ulaşan bir hadisin böyle bir duruma arz edilmesini kabul etmeyeceği ifade edilebilir.

V. Sonuç

Hanefiler haber-i vâhidi Kur'an ve meşhur sünnete arz ederken üçlü bir yol izlemişlerdir. Buna göre haber-i vâhid Kur'an'a veya meşhur sünnete muvafıkla kabul edilir. Kur'an veya sünnette bulunmayan bir konuyla ilgili bilgi ihtiva ediyorsa yine kabul edilir ve kendisiyle amel gerekir. Ancak Kur'an ve meşhur sünnete muhalifse reddedilir. Bu noktada Hanefiler, daha kuvvetli olan Kur'an ve sünnete göre amel edilmesi gerektiği üzerinde dururken bunlara muhalif şüphe barındıran haber-i vâhidle amel edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Ancak İbn Hazm'a göre Hz. Peygamber'in sözleri Kur'an gibi vahiydir. Vahyedilenler arasında teâruzun olamayacağından dolayı ona göre sahih senedle gelmiş bir hadis başka bir hadise veya âyete muâruz olamaz. Böylece arz meselesini reddeden İbn Hazm, teâruz durumunda iki delil arasında tahsis, takyid, istisna ve kesinse nesihten bahsetmiştir.

Umûmü'l-belvâ olan meselenin haber-i vâhid olarak gelmesi ve sahâbîlerin

¹⁰⁶ Debûsî, *Takvimü'l-edille*, 199; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 369; Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, 400-402.

¹⁰⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 15-16.

¹⁰⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm*, VIII, 43-44.

aralarındaki ihtilafı bir konuda ilgili hadisle ihticâc etmemeleri de Hanefilerin arz prensipleri arasında yer almaktadır. Zira Hanefiler bu gibi durumlarda bir hadisin haber-i vâhid olarak nakledilmesini uzak bir ihtimal olarak telakki etmişlerdir. Bundan dolayı böyle bir hadis hakkında dört muhtemel durumdan bahsetmişlerdir. Buna göre hadisi nakleden râvilerden biri hata etmiştir, hadis mensuttur, müevveldir veya sabit değildir. Hanefilerin zikredilen kriterlere arz ettikleri haber-i vâhid olarak aktarılan hadisi doğrudan uydurma saymak yerine dört ihtimale hamletmeleri dikkat çekmektedir. Onların böyle bir hadisi eğer mümkünse birden fazla kritere arz etmeleri de müşahede edilen önemli bir başka durumdur. Buna karşın İbn Hazm'ın ilgili iki kritere ve özellikle sonuncusuna yönelik haklı olarak yönelttiği o hadisin ihtilaf anında bulunan sahâbiler tarafından bilinmemesi veya bilen kişinin orada hatırlayamaması şeklindeki tenkidi en azından ilgili kriterin zayıf tarafını göstermesi cihetinden isabetlidir. Ancak Hanefilerin son iki kriterle reddettikleri hadisleri kendilerinden daha kuvvetli hadislerle de arz ettikleri ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Durumun bu tarafı göz ardı edilmemeliyse de İbn Hazm hakkında esas üzerinde durulması gereken aslında onun, dinin tamamını umûmü'l-belvâ saydığından veya bir sahâbînin bildiğini diğer sahâbînin bilmemesini mümkün görmesinden ziyade senedi sahih olan her hadisin Hz. Peygamber'den geldiğine güvenmek üzerine kurulu bir metot benimsemesidir. Dolayısıyla İbn Hazm'a göre diğer harici durumlar ne olursa olsun sahih senedle geldiği takdirde haber-i vâhid olan hadisin başka kriterlere arz edilmesi boş bir uğraştan ibarettir.

Hanefiler ile İbn Hazm'ın arz metoduna yaklaşımları birbirine tamamen zıttır. Zira Hanefiler yukarıda incelenen dört arz çeşidini benimseyip bunlara göre bir yöntem geliştirmişlerdir. Bunu yaparken meşhur, mütevâtir veya icmâ yoluyla gelen sünneti arzin konusu yapmamışlardır. Onlar, söz konusu kriterlere arzı, şüphe içerdiğini ifade ettikleri haber-i vâhid olarak rivayet edilen hadislerle uygulamışlardır. Bunlardan senedi sahih olmayanların başka delillere arz edilmesini abesle iştilal telakki ettiklerinden arza konu yaptıkları haber-i vâhidler senedi sahih olanlardır. Buna mukabil İbn Hazm söz konusu arz çeşitlerinin dördüne de karşıdır. Ona göre senedi sahih olan haber-i vâhid Hanefilerin iddia ettikleri gibi şüphe barındırmaz. Bilakis Kur'an ve mütevâtir hadis gibi kesin bilgi ifade eder ve kendisiyle amel edilmesi gerekir. Kesin bilgi ifade eden hadisin de başka kriterlere arz edilmesi gerekmez. Nitekim İbn Hazm sonrasında muhaddisler tarafından yazılan mevzûât kitaplarında Kur'an'a, sünnete ve diğer başka kriterlere arz edilerek uydurma olduğu ifade edilen hadislerin neredeyse tamamının sened açısından sahih olmamaları, muhaddislerin bazı kriterleri bir hadisin uydurma olduğuna delil ve gerekçe saymalarına rağmen kendi koydukları ilkeler doğrultusunda senedini sahih kabul ettikleri hadisi bunun dışında tutmaları İbn Hazm'ın görüşünü yansıtmaktadır. Zaten senedi zayıf olan hadisleri merdud addeden İbn Hazm'ın, bu tür hadislerin Kur'an, sünnet gibi farklı kriterlerle eleştirilmesine karşı çıkmayacağını tahmin

¹⁰⁹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 28.

etmek zor değildir. Böylece Hanefilerin kendi belirledikleri çerçevede meşhur kabul ettikleri hadisleri uygulamada kesin bilgi ifade eden Kur'an ve mütevâtir sünnet gibi görüp bunları arzın dışında tutarken senedi sahih de olsa haber-i vâhid olarak nakledilen hadisi böyle görmediklerinden dolayı arza tâbi tutmalarına karşın; İbn Hazm özelinde genel olarak muhaddislerin, sahih senedli hadislerin Kur'an ve mütevâtir sünnet gibi kesin bilgi ifade ettiklerini savunmaları ve uydurma gerekçesi olarak Kur'an, sünnet vb. kriterlere arzı ise senedi sahih olmayan hadislerde uygulamaları, iki ekolün koydukları/benimsedikleri prensipler çerçevesinde tutarlı bir tavır sergilediklerini göstermektedir. Dolayısıyla verilen bilgilerden hareketle şunu söylemek mümkündür: Kesin olarak Hz. Peygamber'e ait bir bilginin kabullenilmesinde taraflar arasında bir ihtilaf yoksa da hangi bilginin Hz. Peygamber'e aidiyetinin kesin olduğu hususundaki ihtilaf, meseleye farklı yaklaşılmasına sebep olmuştur. Bu farklılaşmaya rağmen Hanefiler ile İbn Hazm'ın arz meselesine yaklaşımlarının kendi içinde genel itibarıyla tutarlı olduğu söylenebilir.

Hanefiler ile İbn Hazm'ın hadislere dair yaklaşımlarına bir zenginlik ve farklı ön kabuller üzerine kurulu sistemler olarak bakılabilir. Bu bağlamda Serahsî'nin şu sözleri iki yaklaşımın nasıl ele alınması gerektiğini özetler mahiyettedir: “Şâfiî [bunun yerine İbn Hazm da konulabilir] manen inkitâ talebinden yüz çevirmiştir. O, mürsel hakkında olan zâhirî inkitâ üzerine hüküm bina etmekle uğraşmıştır. Böylece ihtiva ettiği mananın kuvvetine rağmen mürsel hadisle amel etmeyi terk etmiştir. Onun yöntemi böyle olduğu gibi bizim de kendi yöntemimiz vardır. O, hükümlerin çoğunu zâhiri üzere bina eder. Bizim âlimlerimiz [Hanefiler] ise fıkhı, hükmü açıklayan tesir edici manalar üzerine bina ederler...”¹¹⁰ Bir Hanefî olmasından dolayı kendi mezhebinin yaklaşımını daha doğru göstermeye yönelik bir değerlendirme olsa da Serahsî'nin Hanefiler ile diğerlerinin birbirinden farklı yaklaşımları benimsemelerini normal karşılaması ve diğer yaklaşımlara saygı duyması edinilmesi gereken bir haslettir. Bununla birlikte Hanefilerin haber-i vâhide arz kriterlerinin derin incelemelerin mahsulü olan birçok açıdan tatmin edici delillere dayandığını; naslar üzerinden hareket eden İbn Hazm'ın ise meselelere daha zâhirî ve yüzeysel yaklaşarak değerlendirmelerde bulunduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir.

Her ne kadar Hanefilerin kullandıkları arz kriterleri birçok açıdan tatmin edici verilere dayanıyor görünse de -ki her bir kriterin tatmin edicilik oranı ve bu oranın hangi şartlara bağlı olduğunda artacağı veya eksileceği tartışmaya açıktır- farklı kriterlere arz ederek bir hadisle amel edilemeyeceğine karar vermenin veya söz konusu hadisin uydurma olduğuna hükmetmenin zor bir işlem olduğu ifade edilmelidir. Zira tespit edilen her bir kriterin barındırdığı bazı sorunlardan dolayı mutlak olarak kullanılamayacağı¹¹¹ ve her zaman kesin sonuçlara ulaştırmayacağı göz ardı edilmemelidir. Şöyle ki birinin herhangi bir

¹¹⁰ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 370.

¹¹¹ Bu sorunların neler olduğuna dair bk. Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 307-315.

kritere muhalif gördüğü bir hadisi bir başkasının muhalif görmemesi imkân dâhilindedir. Dolayısıyla insan faktörünün bir hadisin ilgili kriterlere arz edilirken devreye girdiği ve ulaşılabilecek sonuca etki ettiği unutulmamalıdır. Nitekim diğer mezhep mensuplarının Hanefîler tarafından belli kriterlere arz edilerek reddedilen birçok hadisle amel etmeleri bunun bir göstergesidir. Meseleye bu açıdan bakıldığında dahi sübjektifliğinden bahsedebileceğimiz arz işleminde ne kadar dikkatli olunması, teenni ile hareket edilmesi ve titiz davranılması gerektiği anlaşılacaktır. Bu minvalde arz işleminin kendi içinde tutarlı belli bir usûle göre belli hadislerle uygulandığı, dolayısıyla her önüne gelenin, her önüne gelen hadisi, her önüne gelen âyet, sünnet veya kabul ettiği bir başka delile arz edemeyeceği; arzın keyfî bir işlem değil, ilmî bir yöntem olduğu özellikle belirtilmelidir.

“İbn Hazm'ın Arz Meselesine Yaklaşımı -Hanefîlerin Yaklaşımıyla Mukayeseli Bir İnceleme-” Özet: Sahâbe döneminden itibaren hadisler Kur'an, sünnet, akıl gibi birçok kritere arz edilmiştir. Farklı dönemdeki âlimlerden bu kriterleri kullananlar olduğu gibi bunlara karşı gelenler de olmuştur. Özellikle Hanefîler (meşhur ve mütevâtir haberleri dışarıda bırakıp) haber-i vâhidleri bu gibi kriterlere arz ederek değerlendirmişler ve söz konusu kriterler üzerinden bir sistem geliştirmişlerdir. Hanefîlerin hadisleri belirli kriterlere arz ederek değerlendirmelerine ilk tepki Ehl-i hadisten gelmiştir. Hadislerin bu kriterlere arzına menfî yaklaşım İmam Şâfî (v. 204/820) ile devam etmiş ve İbn Hazm'a (v. 456/1064) kadar ulaşmıştır. Bu makalede Ehl-i hadisin devamı mahiyetindeki Zâhiriyye Mezhebi'nin en önde gelen âlimlerinden biri olan İbn Hazm özelinde Zâhirîlerin arz metoduna yaklaşımları Hanefîlerinki ile mukayeseli olarak incelenecektir.

Atf: Kadir SEKMEN, “İbn Hazm'ın Arz Meselesine Yaklaşımı -Hanefîlerin Yaklaşımıyla Mukayeseli Bir İnceleme-”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XX/1, 2022, pp. 85-108.

Anahtar kelimeler: Hadis, Arz, İbn Hazm, Zâhirîlik, Hanefîler.